

*Н. В. Зачосова,
д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси
А. О. Коваленко,
магістрант, кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси*

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

*N. Zachosova,
D.Sc. of Economics, associate professor
Professor of the Department of Management and Economic Security
Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Cherkassy
A. Kovalenko,
Master's Degree of the Department of Management and Economic Security
Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, Cherkassy*

METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH OF PROBLEMS OF ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

У статті розглянуто теоретичні основи методології наукових досліджень. Проаналізовано проблеми забезпечення економічної безпеки держави. Досліджено проблему економічної безпеки на рівні національної безпеки із використанням економічних методів досліджень. Обґрунтовано використання системного підходу, в межах якого запропоновано застосування біхевіористичного методу, що дозволяє виділити рівень економічної безпеки держави як окремих об'єкт перспективних наукових пошуків.

The article deals with the theoretical foundations of the methodology of scientific research. The problems of ensuring economic security of the state are analyzed. The problem of economic security at the level of national security with the use of economic research methods is investigated. The use of the systematic approach, within the framework of which the application of behavioral method is offered, allows to highlight the level of economic security of the state as a separate object of perspective scientific research.

Ключові слова: методологія, наукове дослідження, економічна безпека, забезпечення економічної безпеки, безпека держави.

Key words: methodology, scientific research, economic security, economic security supply, state security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Поняття "економічна безпека" є відносно новим в українському лексиконі, хоча воно досить поширене та давно використовується у практичній діяльності на Заході. Актуальність дослідження економічної безпеки у науковій площині було обумовлене потужною світовою кризою та необхідністю напрацювання заходів швидкого реагування на масштабні загрози в рамках національ-

ної економіки. У 70—80-х роках минулого століття під поняттям "економічна безпека" почали розуміти найважливіші складові національної безпеки, і досить швидко цей термін набув широкого поширення в економічно розвинутих капіталістичних країнах [1]. В Україні розвиток досліджень теоретичних і практичних проблем забезпечення економічної безпеки належить до другої половини 1990-х років, що пов'язано з усвідомленням вразливості соціально-економічного простору країни до впливу внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, а

Рис. 1. Безпека як інтегральна галузь наукових знань

Джерело: [7].

також наявністю емпіричного матеріалу, що дозволяє узагальнити і систематизувати ризику та загрози, оцінити рівень економічної безпеки держави.

За три десятиліття практично сформувався новий напрям економічної науки — теорія економічної безпеки, в рамках якої розвивається теорія економічної безпеки держави. Теорія економічної безпеки держави, будучи прикладною теорією, зважаючи на рішення практичних завдань, які стоять перед державою щодо захисту економічних інтересів країни та населення від впливу негативних факторів, використовує понятійно-категоріальну систему, спирається на виявлені закономірності, базується на теоретичних засадах теорії економічної безпеки.

Незважаючи на значимість існуючих наукових досліджень у галузі економічної безпеки держави в умовах невизначеності, впливу ризиків і загроз на соціально-економічні системи відповідного рівня, теорію економічної безпеки держави складно віднести до сформованих теоретичних систем. І це багато в чому обумовлено не в повній мірі розробленою методологією дослідження економічної безпеки держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед сучасних фахівців-економістів, чий дослідження присвячені проблемам формування теорії і методології економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, системі безпеки держави, технік та технологій забезпечення безпеки, потрібно відзначити наукові праці О. Кириченко, І. Белоусової, В. Сідака [2], О. Захарова, П. Пригунова, А. Гнилицької [3], В. Франчука [4], Г. Мінаєва [5] тощо.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є конкретизація особливостей методології наукових досліджень проблем забезпечення економічної безпеки держави. Завданнями, які мають бути виконані в процесі дослідження, є: розглянути теоретичні основи методології наукових досліджень; проаналізувати проблеми забезпечення економічної безпеки держави; дослідити проблему економічної безпеки на рівні національної безпеки із використанням економічних методів досліджень; обґрунтувати використання системного підходу, в межах якого запропоновано застосування біхевіористичного методу, що дозволяє виділити рівень економічної безпеки держави як окремий об'єкт перспективних наукових пошуків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Методологічною основою здійснення досліджень на мікрорівні щодо проблем забезпечення економічної безпеки мають бути методологічні основи різних наук при домінуючих економічних методах досліджень. Так, поряд із економічним (фінансовим) аналізом у дослідженнях можуть використовуватись соціологічні, психологічні, правові або інші методи наукового пізнання. Тільки їх поєднання дасть змогу здобути нові знання, які на практиці допоможуть організувати систему економічної безпеки держави та забезпечити її функціонування.

Методологія науки (грецьк. *methodos* — спосіб, метод і *logos* — наука, знання) — це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання [6]. У кожній галузі науки є не тільки загальні, а й специфічні теоретичні вихідні положення та принципи, які становлять її теоретичний фундамент. Використовуючи певні методи досліджень, ми можемо підтвердити (або спростувати) теоретичні припущення, на яких ґрунтується наукове дослідження.

Питання економічної безпеки держави є ще мало вивченим у теоретичній площині. Тому вести мову про довершену методологію її дослідження поки що рано. Але не тільки "молодість" нового наукового напрямку зумовила недостатність методологічного опрацювання існуючих досліджень. Неспроможність економічної науки пояснити процеси, які відбуваються у країні, відвертий розрив теорії і практики українського розвитку зажадали від наукової спільноти вирішення прикладних завдань забезпечення економічної безпеки на макrorівні.

Для визначення сучасних методологічних підходів до дослідження економічної безпеки держави відзначимо проблеми методології, що, мабуть, є одними з найскладніших з-поміж багатьох галузей наукової і практичної діяльності. Умовно їх можна розділити на два блоки. Перший відображає неоднозначне розуміння поняття "методологія" і, отже, його змісту. Другий — це проблеми визначення методологічного інструментарію у відповідній галузі дослідження.

Що стосується першого блоку проблем, то обмежимося найбільш поширеним визначенням — під методологією, у межах даного дослідження, будемо розуміти вчення про структуру, логічну організацію, методи і властивості діяльності.

Другий проблемний блок у контексті досліджуваної тематики розділяється на дві взаємопов'язані складові. До них відносимо формування методології дослідження економічної безпеки держави та методології забезпечення економічної безпеки держави.

Визначимо основні підходи до формування вітчизняної теорії і методології досліджень проблем забезпечення економічної безпеки підприємств у напрямі "національна безпека".

Розглядаючи національну безпеку як окрему наукову галузь (рис. 1), ми маємо зрозуміти, що вона охоплює методологію всіх наукових галузей, і є комплексною наукою [7].

Досліджуючи проблему економічної безпеки на рівні національної безпеки, недоцільно використовувати тільки економічні методи досліджень без урахування впливу макrorівня на мікрорівень і навпаки.

Необхідно зрозуміти, що безпека у сфері економіки, за великим рахунком, залежить від рівня економічної безпеки всіх і кожного окремого суб'єкта господарської діяльності, сукупність яких і становить національну економіку [8].

Таким чином, коли йдеться про наукове забезпечення діяльності у сфері економічної безпеки, варто зрозуміти кілька інтегрованих напрямів наукових досліджень.

Перший — дослідження небезпечних процесів і явищ, що відбуваються у світовій економіці, які можуть негативно вплинути на економічну безпеку України.

Другий — дослідження стану економічної безпеки України і тенденцій у розвитку несприятливих факторів у національній економіці та формування механізмів із протидії їм.

Третій — дослідження рівня стійкості, захисту інтересів і можливостей національної економіки протидіяти негативному впливу кризових явищ світової економіки.

Четвертий — дослідження стану економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, зовнішніх і внутрішніх факторів небезпек і загроз економічній безпеці.

П'ятий — дослідження особливостей організації системи економічної безпеки підприємств, діяльності суб'єктів її забезпечення та використання ними технік та технологій, які дають можливість забезпечити економічну безпеку. Незважаючи на те, що зазначені напрями наукової діяльності в галузі економічної безпеки взаємопов'язані та спрямовані на досягнення однієї стратегічної мети — забезпечення економічної безпеки та економічного розвитку нашої держави, в площині методології вони відрізняються один від одного [4].

При формуванні методології досліджень у напрямі "економічна безпека держави" необхідно визначити особливості системи економічної безпеки.

Система економічної безпеки соціальної системи:

1) механізм із вироблення, перетворення і реалізації концепції, стратегії і тактики в сфері безпеки за допомогою скоординованої діяльності державних і недержавних структур;

2) сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил і засобів, призначених для вирішення завдань щодо забезпечення національної безпеки.

Систему безпеки утворює теорія, методи, інструменти та механізми реалізації функції безпеки в соціальній системі, спрямовані на захист її інтересів від загроз цим інтересам.

Від того, який набір і змістовна частина компонентів присутні у системі безпеки, залежать зміст і сутність забезпечення безпеки, здатність системи забезпечення безпеки захищати не тільки інтереси самої соціальної системи, а й інтереси, права і волю людини як соціальної істоти.

Система безпеки — це насамперед функціональна система. Функціональну систему характеризує мето-

логія теоретичних підходів до вирішення питань безпеки об'єкта, а остання — розуміння сутності системи безпеки. Іншими словами, яка методологія, такий і підхід до питання про те, що позиціонується як об'єкт захисту, і як розуміється сам захист [5].

Основними принципами побудови системи безпеки є: комплексність, або системність, безперервність, законність, плановість, ощадливість, взаємодія, поєднання гласності та конфіденційності, компетентність [9].

Також методологію дослідження можемо розглядати через системний підхід. Системний підхід пропонується вважати методологічною основою дослідження економічної безпеки держави.

Що до теорії економічної безпеки, системний підхід необхідно конкретизувати. Для цього пояснимо наше уявлення суті системності в досліджуваній області. Системність — багатоконпонентне поняття, яке поєднує кілька елементів, у тому числі теоретичну системність, під якою розглядаємо побудову наукового знання на основі принципів відповідності, детермінізму, додатковості.

Принцип відповідності виражається в побудові системи визначень основних понять, аксіом, що базуються на цих визначеннях, теорем теорії економічної безпеки. Зазначені елементи теорії (понятійний апарат, аксіоми, леми, теореми) складають основу закономірностей, що визначають стан економічної безпеки, а також механізмів її забезпечення. Принцип відповідності сприяє логічному поступальному розвитку системи знань у сфері економічної безпеки.

Що до теорії економічної безпеки, принцип детермінізму виражається в організації побудови теорії економічної безпеки в формі причинності як сукупності обставин, які передують у часі ризикам, загрозам, збитку і викликають їх. Однолінійні ланцюгипідлеглих-коди проявляються через ризики і загрози, загрози і шкоду, збиток і кризи. Таким чином, кожне наступне явище є наслідком попереднього, а те, в свою чергу, є причиною попереднього при наявності певних умов. Однолінійні ланцюгипідлеглих слід розглядати як базові, разом із тим в проведеному дослідженні нами виділені дволінійні і розгалужені ланцюгипідлеглих. Вони виявляються в дослідженні забезпечення економічної безпеки.

Принцип додатковості дозволяє встановити місце теорії економічної безпеки в структурі економічної науки. Економічна безпека розглядається як одна зі сторін функціонування економіки, при цьому параметрами в її дослідженні виступають негативні прояви, які впливають на економічну систему; цільова системність, яка означає, що теорія економічної безпеки формується для вирішення проблем захисту економіки від негативних впливів за допомогою досягнення системи взаємопов'язаних ієрархічно супідрядних і горизонтальних цілей. Якщо під сутнісним змістом мети побудови шуканої теоретичної системи розуміти стан економічної безпеки, то з цього елемента системності слід виокремити ряд принципів:

— принцип ієрархічних цілей, який полягає у наступному: стан безпеки верхнього рівня економічної системи є умовою для забезпечення економічної безпеки суб'єктів нижчого рівня економічної системи;

— принцип відносно незалежності горизонтальних цілей полягає у такому: сукупний вплив суб'єктів економіки на стан економічної безпеки певного рівня (сегмента) зменшується в міру скорочення кількості господарських зв'язків між ними;

— методологічна системність полягає у застосуванні єдиного методологічного підходу до дослідження економічної безпеки, заснованого на визначенні стану економічної безпеки через можливість і здатність економіки протистояти впливу негативних впливів;

— просторова системність передбачає, що область дослідження можна представити як простір, який містить як підпростори, виділені за певними ознаками, так і елементи, що належать їм, що сприяє виявленню характерних для них закономірностей, причин і наслідків, які забезпечують той чи інший рівень економічної безпеки.

Застосування біхевіористичного методу є доцільним у дослідженні галузі економічної безпеки держави. Доречно навести слова А. Маршалла: "... економічна наука (Economics) займається дослідженням нормальної життєдіяльності людського суспільства; вона вивчає ту сферу індивідуальних і суспільних дій, яка сильно пов'язана зі створенням матеріальних основ добробуту" [10]. З огляду на наведену цитату, пропонуємо власне розуміння сутності економічної безпеки держави такого стану соціально-економічної системи суб'єкта, при якому забезпечується захист економіки від наслідків негативних впливів та інституційно закріплені стандартизовані потреби населення (еталонні потреби населення). Таким чином, економічна безпека держави є оціночною категорією, що характеризує стан соціально-економічної системи, при якому забезпечуються інституційно закріплені стандартизовані потреби населення (еталонні потреби населення) за допомогою протидії впливу ризиків і загроз, здатних завдати шкоди соціально-економічній системі на рівні держави.

Критерієм оцінки стану економічної безпеки держави виступає задоволення потреб населення. Потреби населення розрізняються залежно від доходів, приналежності до соціальних груп, від національно-етнічної приналежності та інших чинників. Тому на рівні держави необхідно закріпити перелік — стандарт, який складається з елементів, що формують певний мінімум потреб населення, проблема задоволення яких буде перебувати у віданні органів державного управління. Назвемо такі потреби еталонними потребами населення.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

При проведенні наукових досліджень проблем економічної безпеки на рівні національної безпеки недоцільно використовувати тільки економічні методи досліджень без урахування впливу макrorівня на мікrorівень, і навпаки.

Недоліки наявних методологічних підходів до дослідження економічної безпеки держави свідчать про необхідність подальших досліджень у цій царині. У роботі обґрунтовано використання системного підходу, в межах якого запропоновано застосування біхевіористичного методу, що дає змогу виділити рівні економічної безпеки держави як окремі об'єкти для перспективних наукових пошуків.

Література:

1. Користін О.Є. Економічна безпека: навч. підручник / О.Є. Користін. — К.: Алерта; КНТ; Центручб. літ., 2010. — 368 с.
2. Кириченко О.А. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи: монографія / О.А. Кириченко, І.А. Белоусова, В.С. Сідак. — К.: Дорудо-друк, 2010. — 437 с.
3. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности: монография / О.И. Захаров, П.Я. Пригунов, Л.В. Гнилицкая. — К.: ТОВ "Дорудо-Друк", 2011. — 290 с.
4. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: монографія / В.І. Франчук / Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Л., 2010. — 440 с.

5. Минаев Г.А. Секьюритология: монография / Г.А. Минаев. — М.: МФЮА, 2012. — 271 с.

6. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.vehi.net/brokgauz/index.html

7. Пригунов П.Я. Формування теоретико-методологічних підходів дослідження проблем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності у напрямі "національна безпека" / П.Я. Пригунов // Наукові праці МАУП. — 2013. — Вип. 4 (39). — С. 160—168.

8. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посіб. / М.І. Камлик. — К.: Атіка, 2005. — 432 с.

9. Економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах глобальної фінансової кризи. (Теоретико-методологічний аспект): монографія / О.А. Кириченко, М.П. Денисенко, В.С. Сідак, С.А. Єрохін, А.І. Захаров, С.М. Лаптев, П.Я. Пригунов та ін. — К.: ІМБ Ун-ту "КРОК", 2010. — 412 с.

10. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл; [предисл. Дж.М. Кейнса; пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера]. — М.: Эксмо, 2008. — 832 с.

References:

1. Korystin, O.Ye. (2010), *Ekonomichnabezpeka [Economic Security]*, Alerta; KNT; Tsentruchb. lit., Kyiv, Ukraine.
2. Kyrychenko, O.A. Belousova, I.A. and Sidak, V.S. (2010), *Ekonomichna bezpeka sub'yektiv hospodars'koyi diyal'nosti v umovakh hlobal'noyi finansovoyi kryzy [Economic security of subjects of economic activity in the conditions of the global financial crisis]*, Dorado-druk, Kyiv, Ukraine.
3. Zakharov, O.Y. Pryhunov, P.Ya. and Hnylytskaya, L.V. (2011), *Teoretyko-metodolohycheskye u prykladnye osnovy obespechenyya ekonomycheskoy bezopasnosti sub'yektiv khozyaystvennoy deyatel'nosti [Theoretical and methodological and applied bases for the provision of economic security of economic entities]*, TOV "Dorado-Druk", Kyiv, Ukraine.
4. Franchuk, V.I. (2010), *Osoblyvosti orhanizatsiyi systemy ekonomichnoyi bezpeky vitchyznyanykh aktsionerlykh tovarystv v umovakh transformatsiyanoi ekonomiky [Features of the organization of the system of economic security of domestic joint-stock companies in the conditions of a transformational economy]*, L'viv. derzh. univn. sprav., Lviv, Ukraine.
5. Mynaeв, H.A. (2012), *Sek'yurytolohyya [Securitology]*, MFYUA, Moscow, Russia.
6. Brokhauz, F.A. and Efron, Y.A. (1907), "Encyclopedic Dictionary", [Online], available at: www.vehi.net/brokgauz/index.html (Accessed October 30, 2017).
7. Pryhunov, P.Ya. (2013), "Formation of theoretical and methodological approaches to studying the problems of economic security of subjects of economic activity in the direction of "national security", *Naukovi pratsi MAUP*, vol. 4(39), pp. 160—168.
8. Kamlyk, M. I. (2005), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti. Ekonomiko-pravovyy aspekt [Economic security of entrepreneurial activity. Economic and legal aspect]*, Atika, Kyiv, Ukraine.
9. Kyrychenko, O.A. Denysenko, M.P. Sidak, V.S. Yerokhin, S.A. Zakharov, A.I. Laptev, S.M. and Pryhunov, P.Ya. (2010), *Ekonomichna bezpeka sub'yektiv hospodaryuvannya v umovakh hlobal'noyi finansovoyi kryzy. (Teoretyko-metodolohichnyy aspekt) [Economic security of economic entities in the context of the global financial crisis. (Theoretical and Methodological Aspect)]*, IMB Untu "KROK", Kyiv, Ukraine.
10. Marshall, A. (2008), *Osnovy ekonomycheskoy nauky [Fundamentals of Economic Science]*, Eksmo, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2017 р.